

Inhoud

Inleiding: De zwaluwen van Aesopus	9
1 De botanicus die de dieren een naam gaf	19
2 De taxidermist en de bizon	36
3 De helleveeg en de haviken	66
4 De bosbouwkundige en het groene vuur	96
5 De professor en het levenselixer	134
6 De zeearend en de trompetkraanvogel	168
7 De wetenschappers die uit de toren zijn ontsnapt	203
8 De neushoorn en de meent	244
9 De weinigen die de velen hebben gered	274
Tot besluit: <i>Homo amphibius</i>	292
Woord van dank	301
Noten	304
Verder lezen	358

Inleiding

De zwaluwen van Aesopus

Toen de zwaluw de maretak ontdekte die in de takken van de eiken groeide, riep ze de andere vogels bij zich en waarschuwde dat de mensen de bessen zouden gebruiken om er lijm van te maken en daarmee vogels te vangen. Als ze de planten niet konden losscheuren van de takken, konden ze beter samen naar de mensen gaan en hun om genade en bescherming smeken, zei ze. De andere vogels lachten haar uit en daarom benaderde de zwaluw in haar eentje de mensen. Die waren wel gecharmeerd van haar intelligentie en boden haar bescherming onder hun eigen dak.

Daarna doodden ze de andere vogels en aten ze op.¹

Dit is een van de fabels van Aesopus, of liever gezegd, een van de fabels die verteld zouden zijn door een wijze man uit de klassieke oudheid die Aesopus heette. Over Aesopus zelf is bijna niets bekend, zelfs niet of hij wel bestaan heeft.² Maar mocht hij wel hebben bestaan, dan leefde hij waarschijnlijk in de zesde eeuw voor de jaartelling. Hij was wellicht een slaaf, mogelijk een gevangene, en misschien had hij het vertrouwen gewonnen van zijn rijke meesters en was hij wegens zijn geroemde wijsheid in aanzien gestegen. Volgens Aristoteles, die twee eeuwen later werd geboren, was Aesopus een Griek, maar anderen meenden dat hij uit Anatolië kwam. Volgens sommigen was hij stom geboren, volgens anderen was het hem gelukt de problemen van koningen op te lossen. Sommigen beweerden dat hij de metgezel van een befaamde courtisane was, ook al leek hij op een 'knolraap met tanden'. Hij vertelde vreemde, onvergetelijke verhalen over schildpadden en hazen, leeuwen en muizen, knapen en wolven. Het verhaal gaat dat hij zich meermaals uit netelige situaties had weten te praten,

totdat zijn rappe tong hem in de steek had gelaten en hij bij Delphi van de rotsen was gegooid, overigens tot groot misnoegen van de goden.

Door de eeuwen heen hebben verhalenvertellers de fabels van Aesopus met andere verhalen vermengd en de moraal aangepast aan hun eigen tijd en plaats. We zullen nooit weten hoe zijn verhalen klonken toen ze voor het eerst werden verteld, of wat ermee beoogd werd. Wat we wel weten is dat hun oorsprong gezocht moet worden in de begindagen van wat gewoonlijk de ‘westerse beschaving’ wordt genoemd. En hoewel Aesopus’ dieren meestal symbool staan voor menselijke eigenaardigheden, zijn ze nog wel zo herkenbaar dat duidelijk is dat de mens andere diersoorten ook toen op allerlei manieren waardeerde: als individuen en typen, als voedsel en lokaas, als metgezellen en boodschappers.³ De grap van Aesopus’ fabels zat hem in die contrasten, en vaak zette hij de mens ermee te kijk.

Wat Aesopus niet wist, niet kon weten, was dat sommige erfgenamen van zijn verhalen meer dan tweeduizend jaar na zijn dood zouden beseffen dat hun verhouding tot andere soorten nog veel paradoxaler was. De zwaluw, zo begon hun te dagen, was niet het enige wezen dat tegen de mens in bescherming moest worden genomen.

In het voorjaar van 1994, met een halve bachelor in biologie en bar weinig praktische vaardigheden op zak, kreeg ik een baantje als veldassistent bij een onderzoeksproject in een woestijn in het zuidwesten van de Verenigde Staten. Mijn werk zou Aesopus op de lachspieren hebben gewerkt. Elke dag trok ik voor zonsopgang in mijn eentje over het zandsteen naar een bepaalde plek. Daar wachtte ik tot de grond opwarmde en de schildpad die ik moest observeren zich met knipperende oogjes en een bijna wrevelige lusteloosheid uit haar hol sleepte. Vervolgens hing ik nog een paar uur in de buurt rond, nam af en toe een slokje water en noteerde wat en hoe vaak de schildpad at. Als het heet werd en de schildpad zich eindelijk in de schaduw terugtrok, sjokte ik door het bran-

dende zand terug terwijl ik het vage gevoel van me af probeerde te zetten dat ik ook nu weer de wedloop had verloren.

Woestijnschildpadden vielen destijds (en nog steeds) onder de Endangered Species Act, de Amerikaanse wetgeving voor de bescherming van bedreigde diersoorten. Rond mijn maffe, onwenzelijke baantje woedde een felle, soms uiterst verbeterde discussie over hun toekomst. Het trof me hoe diep de meningsverschillen gingen. Er werd niet alleen geruzied over *hoe* de schildpadden beschermd moesten worden (welke bouwprojecten of weidevergunningen moesten worden beperkt, waar terreinwagens moesten worden geweerd), de vraag was ook *waarom* en zelfs *of* de schildpadden wel beschermd moesten worden. Waar het bij de ruzies in de rood verweerde canyons van de oude Pueblo-cultuur, in vergaderruimten en rechtszalen en cafeetjes op het platteland in feite om draaide was de vraag welke plek de mens voor zichzelf zag weggelegd op aarde.

Ik keerde terug naar de universiteit, rondde mijn studie af en werkte vervolgens als rondreizend bioloog. Ik zocht in Californische stroompjes naar bedreigde kikkers, telde door natuurbranden verschroeide planten in de Sonora-woestijn en werkte samen met mensen die voor hun lol ratelslangen opporden en bloemen bij hun Latijnse en Griekse naam noemden. In die jaren leerde ik veel over andere soorten en over onze eigen soort, en later begon ik als journalist over hun onderlinge verhouding te schrijven.

Ik volg de discussies over de toekomst van andere soorten nu al meer dan twintig jaar en de meeste klinken me bekend in de oren: we ruziën nog steeds over de vraag of en waarom we soorten moeten beschermen en wachten nog steeds te lang voor we in actie komen. Die stropigheid heeft van alles te maken met geld en politiek, maar ook met het verleden – en hoe we dat verleden nu zien. Of niet.

Per slot van rekening meenden veel mensen in Noord-Amerika en Europa nog niet zo lang geleden precies te weten in welke relatie ze stonden tot andere dieren en tot de groepen organismen die we ‘soorten’ noemen: in de Bijbel stond dat God de mens de heer-

schappij had geschonken over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over alle dieren die op de aarde rondkruipen, en daarmee was de kous af (ook al bracht Aesopus ons fijntjes in herinnering dat de vissen en de vogels het af en toe van ons wonnen).⁴

Halverwege de negentiende eeuw kwamen die zelfgenoegzame mensen erachter dat ze minder uitzonderlijk, maar tegelijk ook machtiger waren dan ze altijd dachten. Van Charles Darwin en zijn evolutieleer leerden ze dat ze veel nauwer verwant waren aan andere dieren dan voorheen werd gedacht. Het begon ook tot hen door te dringen dat de razendsnelle industrialisering en mondialisering van samenlevingen een bedreiging vormden voor het voortbestaan van andere soorten, en in feite al tot uitsterven hadden geleid, eerst op afgelegen eilanden in de oceaan en daarna veel dichterbij huis.

De machtigste en meest destructieve beschavingen op aarde weten nog steeds niet goed wat ze met die dubbele schok aan moeten. Welk geloof of welke cultuur we ook aanhangen, bijna iedereen is het er wel over eens dat we de dieren die we domesticeren voor hun gezelschap, voor hun arbeid of voor het voedsel dat ze ons verschaffen niet slecht mogen behandelen, hoewel onze definities hiervan nogal uiteenlopen. Minder duidelijk is hoe ver onze verantwoordelijkheid gaat tegenover de dieren waarop we uit liefhebberij of als voedingsbron jagen, en nog onduidelijker zijn onze plichten tegenover dieren die irritant, gevaarlijk of naar ons idee nutteloos zijn. Het inzicht dat mensen in staat zijn complete groepen organismen uit te roeien heeft een nieuwe vraag opgeworpen: waarom zouden we offers moeten brengen, zeker op de korte termijn, om het voortbestaan van andere soorten op onze planeet te garanderen?

Tot voor kort hadden westerse filosofen en godsgeleerden weinig aandacht voor dit soort vragen en gingen veel bètawetenschappers ze uit de weg. En wetten die een antwoord op zulke kwesties proberen te vinden creëren vaak meer dilemma's dan ze oplossen.

En Aesopus? Die zou zich waarschijnlijk hebben verkneukeld en ons veel succes hebben gewenst.

Dit boek gaat over de mensen die hun leven aan deze kwesties hebben gewijd: de wetenschappers, vogelaars, jagers, autodidactische denkers en anderen die onze macht om soorten te vernietigen pareerden met de vraag hoe we wijkplaatsen kunnen bieden aan het leven op aarde, en waarom we dit zouden moeten doen. Iedere persoon die hier is geportretteerd stond of staat op een keerpunt in het verhaal van de moderne natuurbescherming, een verhaal dat, of het nu goed of slecht uitpakt, nog altijd richting geeft aan de internationale beweging om het leven op aarde te beschermen.

De eerste natuurbeschermers waren vaak gepriviligeerde Noord-Amerikanen en Europeanen. Dit is niet zo verwonderlijk: als westerlingen met een goede opleiding waren ze in staat de impact van de mens op andere soorten te herkennen, en hun geld en hun afkomst boden hun de vrijheid een controversieel standpunt in te nemen. Terwijl de samenlevingen waarvan ze deel uitmaakten vergaten hoe afhankelijk ze waren van de rest van het leven, vormden zij er nieuwe banden mee en bekommerden zich niet slechts om individuele dieren, maar om het voortbestaan van complete soorten.

Hoewel ze vaak pragmatische argumenten gebruikten om anderen tot hun zaak te bekeren, gingen hun persoonlijke beweegredenen dieper: hun betrokkenheid was in veel gevallen begonnen toen ze het gezelschap van andere soorten opzochten om aan hun eigen sores te kunnen ontsnappen. Sommigen waren pijnlijk verlegen of kampten met mentale of lichamelijke klachten. Sommigen waren gescheiden toen scheiden nog een schande was of voelden zich aangetrokken tot leden van hun eigen geslacht in een tijd waarin homoseksualiteit taboe was. De meesten hadden hun portie leed wel gehad en hadden troost gevonden bij het kijken en luisteren naar andere levensvormen.

Hun passie voor andere soorten begon vaak met kleurige vogels of grote, opvallende zoogdieren, maar breidde zich na verloop van tijd ook uit tot alles wat klein of onbekend was of zelfs verafschuwd werd – en, zeker zo belangrijk, tot de onderlinge samenhang van al dit leven. Vaak genoeg slaagden ze er niet in om de levensvormen

die hun lief waren te redden. Ze werden verslagen door onverschilligheid, door hun eigen blinde vlekken of door de menselijke zucht naar meer. Toch hadden ze vaker dan we beseffen wél succes en vindt hun intellectuele erfgoed tot op heden navolging.

In het verhaal van de moderne natuurbescherming wemelt het van de mensen die om goede redenen verkeerde dingen deden en om verkeerde redenen goede dingen. Het verhaal begint in rijke landen en gekoloniseerde gebieden. Over de eerste hoofdstukken hangt de schaduw van racisme, en nog steeds hebben sommige natuurbeschermers een kortzichtige visie op hun medemens, waardoor ze de schuld voor de schade die ze proberen te beperken bij de verkeerden leggen. Veel natuurbeschermers kennen de geschiedenis van hun beweging niet, met als gevolg dat elke generatie weer oude argumenten uit de kast haalt en oude fouten herhaalt. In de woorden van de geograaf William Adams: ze willen nogal eens heen en weer kaatsen tussen de evolutionaire tijd en de crisis van het moment.⁵

Maar toch: wat ooit begon als een strijd zonder einde om charismatische diersoorten te beschermen, heeft zich in de loop van anderhalve eeuw via talloze wendingen ontwikkeld tot een mondiale inspanning om het leven op een veel grotere schaal te verdedigen. Terwijl de vernietiging van soorten doorgaat en de klimaatverandering escaleert, strijden natuurbeschermers nu wereldwijd voor de toekomst van alle soorten, inclusief de onze.

Wie het nieuws volgt, krijgt het idee dat het verhaal van de instandhouding van soorten een chaotische opeenstapeling van tragedies en noodsituaties is: de laatste Chinese vlagdolfijn,⁶ de laatste twee noordelijke witte neushoorns (allebei vrouwtjes),⁷ de binnenkort laatste Californische bruinvis.⁸ Het zijn necrologieën en bijna-necrologieën die slechts af en toe verlicht worden door een heroïsche actie of tijdelijk succes. Dit verhaal speelt zich af in een naargeestig heden en een nog veel naargeestiger toekomst. Het verleidt ons tot fantasieën over de wederopstanding van de wolharige mammoet en tot noodsprongen zoals dure, lastige

kunstmatige inseminaties bij de laatste exemplaren van een soort om uitsterven af te wenden. En misschien wel het gevaarlijkst: dit verhaal verleidt ons tot wanhoop.

Je kunt zo makkelijk vergeten dat de wereld waarin we leven veel rijker is gebleven dankzij de mensen die overtuigende redenen en de juiste middelen hebben gevonden om andere soorten te beschermen. Zonder hun werk zouden er waarschijnlijk geen bizons, tijgers en olifanten meer zijn. En als er nog walvissen, wolven en zilverreigers waren overgebleven, zouden het er niet veel zijn geweest. Waarschijnlijk zou er ook geen internationale traditie van natuurbehoud zijn ontstaan. Na tientallen jaren van meningsverschillen en allianties is de prille, geprivilegieerde beweging van weleer uitgegroeid tot een beweging die talloze personen, plekken en soorten omvat.

We kunnen iets leren van het verleden, van de successen en mislukkingen, blinde vlekken en inzichten. Want hoewel natuurbeschermers in de toekomst misschien kunnen profiteren van nieuwe technologieën – van drones en cryoconservering tot genetische modificatie – is de weg naar het behoud van levende organismen vooralsnog lang en ingewikkeld. En er is nog altijd geen alternatief voor onze emotionele band met andere dieren en andere soorten, voor de liefde voor het leven die de eerste moderne natuurbeschermers inspireerde en dit ook nu nog steeds doet.

Mensen en hun mededieren worden geconfronteerd met nieuwe, urgente problemen. Het klimaat verandert sneller dan ooit in de geschiedenis van de mensheid. Naar schatting één miljoen soorten dreigt uit te sterven, waaronder maar liefst een kwart van alle dieren- en plantensoorten.⁹ De georganiseerde misdaad en de gevestigde belangen van het bedrijfsleven zijn een bedreiging voor natuurbeschermingsprojecten en op veel plekken ook voor de natuurbeschermers zelf: tussen 2002 en 2019 zijn minstens achttienhonderd personen vermoord terwijl ze land, water, planten en dieren verdedigden tegen stroperij en andere menselijke verstering.¹⁰

We kunnen ons overgeven aan wilde fantasieën en wanhoop,

maar ons daar met hulp van de geschiedenis ook tegen verzetten. De natuurbeschermers van het verleden gingen er niet voetstoots van uit dat ze succes zouden hebben, en ook in de toekomst zal niet alles lukken. Maar we kunnen bij onze strijd voor de instandhouding van soorten putten uit het verhaal dat er al ligt, en daar mogelijkheden vinden voor het verhaal dat nog geschreven moet worden.

Natuurbescherming draait om het tegengaan van verspilling en verlies. Maatregelen om de verspilling of het verlies van specifieke vis-, vogel- en zoogdiersoorten te voorkomen – uit spirituele of praktische overwegingen of uit eigenbelang – zijn waarschijnlijk al zo oud als de afbeeldingen van steppewisenten die in het Paleolithicum door de mens op grotwanden werden geschilderd. Ze zijn van alle tijden en van alle samenlevingen, groot en klein, arm en machtig.

Zo verbood de Indiase keizer Asoka, die zich in de derde eeuw voor de jaartelling tot het boeddhisme bekeerde, het doden van papegaaien, schildpadden, stekelvarkens, vleermuizen, mieren en ‘alle viervoetige wezens die nuttig noch eetbaar zijn’.¹¹ Marco Polo berichtte dat Kublai Khan, die in de dertiende eeuw de scepter zwaaide over het Mongoolse Rijk, de jacht op hazen, herten en grote vogels tussen maart en oktober verbood ‘opdat zij mogen toenemen en zich vermenigvuldigen’.¹² Onder de draconische boswetten van het middeleeuwse Engeland was de jacht gereserveerd voor het vermaak en profijt van de koning.

De mensen die in dit boek worden geportretteerd, beseften dat een specifiek soort natuurbescherming nodig was: een aanhoudende, in toenemende mate internationaal gerichte inspanning om wereldwijd soorten te beschermen tegen door de mens veroorzaakte uitsterving. Oudere vormen van natuurbescherming werden daarbij wel eens genegeerd, ontregeld of geïdealiseerd, maar recente generaties natuurbeschermers zijn zich ervan bewust dat hun werk deel uitmaakt van wat hun voorganger Aldo Leopold ‘de oudste taak in de menselijke geschiedenis’ noemde en proberen

het beste van het oude en het nieuwe met elkaar te verenigen.¹³

De eerste natuurbeschermers vielen uiteen in twee groepen met elk een andere insteek. De utiliteits- of nutsdenkers waren in de eerste plaats geïnteresseerd in de instandhouding van kuddes en bossen ten behoeve van de mens, terwijl de *preservationists*, de strikte beschermers, levende soorten en landschappen juist wilden beschermen tegen menselijke inmenging. De natuurbeschermingsbeweging, die onder haar oprichters veel rijke plezierjagers telde, lag soms overhoop met de milieubeweging, die voortkwam uit de ongerustheid bij het grotere publiek over mondiale problemen zoals lucht- en watervervuiling. De dierenwelzijnsorganisaties, die zich aanvankelijk vooral om (landbouw)huisdieren bekommerden, hebben zich zowel mede- als tegenstander getoond in deze discussies. Niettemin zijn al deze bewegingen nauw aan elkaar verwant en overlappen hun verhalen elkaar.

‘Natuurbescherming’ wordt tegenwoordig op allerlei manieren gedefinieerd – ook de bescherming van landschappelijk schoon en open ruimten vallen eronder – maar het hart van de beweging is altijd de instandhouding van levende soorten, en in het bijzonder van diersoorten, geweest. De geschiedenis en toekomst van dat streven is de kern van dit boek.

Natuurbescherming is van oudsher een samenwerking van bezielde deskundigen en bezielde amateurs. Ze breekt door de grenzen van disciplines en put uit de exacte wetenschappen, de politiek, de rechtspraak, de filosofie en andere terreinen. Het interne debat is dikwijls levendig en boeiend, maar wordt vrijwel altijd bemoeilijkt door het gebruik van termen die voor verschillende mensen heel verschillende dingen zijn gaan betekenen. Natuurbescherming is op zichzelf al ingewikkeld genoeg, dus heb ik het gebruik van termen zoals ‘de natuur’, ‘wild’ en ‘wildernis’ zoveel mogelijk beperkt. Waar ik ze wel bezig, heb ik geprobeerd duidelijk te maken welke soort natuur of wildernis ik bedoel. Ook het Engelse *wildlife* is een term met verschillende betekenissen: wilde dieren of fauna, al dan niet inclusief de habitat.¹⁴ Ik gebruik het simpelweg om niet-gedomesticeerde dieren te onderscheiden